

הרב חנניה שפרן

מוקצה בציוד צבאי בשגרה ובפעילות מבצעית

שאלות.

- א. כלים ומכשירים המיועדים לפעילות מבצעית, האם בטל מהם שם 'מוקצה'.
- ב. האם מצווה לצמצם בטלטול מוקצה כשהדבר נעשה לצורך פיקוח נפש.
- ג. טלטול מוקצה לאחר פעילות מבצעית.
- ד. טלטול מוקצה לקראת פעילות מבצעית.
- ה. היתר החזרת ציוד צבאי מדין פיקוח נפש.

סיכום.

במהלך השגרה המבצעית נעשה שימוש במגוון אמצעים שהפעלתם כרוכה באיסורי שבת, אך הדבר מותר משום 'פיקוח נפש'. הדבר מעורר מספר שאלות עקרוניות בענייני מוקצה:

1. כלים ומכשירים המיועדים לפעילות מבצעית, האם בטל מהם שם 'מוקצה'?
2. האם מצווה לצמצם בטלטול מוקצה כשהדבר נעשה לצורך 'פיקוח נפש'?
3. מה דין טלטול מוקצה לאחר פעילות מבצעית?
4. מה דין טלטול מוקצה לקראת פעילות מבצעית?
5. האם יש להתיר טלטול מוקצה כדי למנוע הפסד כספי?
6. האם נשיאת ציוד ב'חגור' מוגדרת כהמשך הטלטול הקודם, או שמא כטלטול חדש?
7. האם מותר להחזיר ציוד מבצעי למקומו לאחר הפעילות (מדין: "וכל היוצאין להציל חוזרין למקומן... שחוזרין בכלי זיין למקומן")?

א. כלים ומכשירים המיועדים לפעילות מבצעית - האם בטל מהם שם 'מוקצה'?

בכמה מקומות אנו מוצאים, שאיסור מוקצה חל גם על דברים שמוותר להשתמש בהם בשבת, כגון: סכין של מילה (שו"ע או"ח סימן שח סעיף א) ושופר של ראש השנה¹. כך גם דינם של כלי קבורה ביום טוב שני של גלויות, אע"פ שהקבורה בו הותרה².

¹ כפי שכתבו פמ"ג, משבצות זהב סימן תקצו ב ומשנ"ב שם ג. שטעם המנהג לטלטל את השופר גם לאחר התקיעות הוא שאולי מאן דהו יצטרך לתקוע בהמשך היום – הרי שמעיקר הדין השופר מוקצה גם בראש השנה עצמו.

וראה ט"ז יו"ד רסו א שאסר לטלטל את השופר אחר התקיעות, ולא כמש"כ הוא עצמו באו"ח תקצו ב.

² שו"ע תקכו ז, שההיתר להחזיר כלי קבורה מהלוויה הוא מטעם שיתכן ויצטרכו אותם בהמשך היום, ולא מטעם שאינם מוקצה כשלעצמם.

דוגמה נוספת היא לולב, שהיה מוקצה בשבת במקדש, אף שנטילתו היא מצווה (ביאור הגר"א יו"ד רסו א בשם תוספתא וירושלמי). אם כי יש לחלק ולומר שלולב שאיננו כלי, הוא מוקצה מחמת גופו, ודינו חמור יותר.

ודע, כי ערוה"ש תרנא כח סובר שהירושלמי איירי דווקא ביו"ט שחל בשבת ובזמן הבית שניטל אז הלולב, ואילו. החזו"א מט ט מבאר שלירושלמי לולב הוי מוקצה בכל גווי. ולדינא, הביא הפמ"ג תרנא א"א ג דאין הלכה כירושלמי, ואכמ"ל.

והביאנו נראה שהיא נראית כשהיא נראית, והוא הדין לכלים ומכשירים המיועדים לפעילות מבצעית, שלא יפקע מהם איסור מוקצה.

בין הטעמים השונים שהביאו האחרונים לאיסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור בולטים שניים³:

1. הכלי אינו ראוי לשימושו העיקרי בשבת (שהרי שימוש זה אסור), ולפיכך האדם מסיח דעתו מן השימוש בכלי בשבת.

2. ישנו חשש שמא מתוך הטלטול יבצע המטלטל איסור באמצעות הכלי. נראה, כי על פי שני הטעמים הנ"ל יש לאסור טלטול של כלי המיועד לפעילות מבצעית כשאין פעילות: הכלי איננו ראוי לשימושו הקבוע; וכמו כן, ישנו חשש שיבואו לעשות בו מלאכה⁴.

יש להעיר, כי הדברים אמורים גם לפוסקים הנוקטים ששבת 'הותרה' אצל פיקוח נפש, וזאת, משום שגם תקיעת שופר - ולרבים מן הפוסקים אף מילה בשבת - 'הותרו' ולא 'נדחו', ואעפ"כ יש איסור מוקצה בשופר ובסכין, כמבואר לעיל⁵.

ב. האם מצווה לצמצם בטלטול מוקצה כשהדבר נעשה לצורך פיקוח נפש?

הלכה בידנו, שבמקום פיקוח נפש מותר לעבור על איסורי דרבנן, ואף אין צורך לבצעם בשינוי⁶. נראה, שהוא הדין גם לאיסור מוקצה. לאמור - במקום פיקוח נפש מותר לטלטל מוקצה כפי שרגילים בחול.

עם זאת, שאלות רבות מתעוררות ביחס לטלטול מוקצה במקרים שבהם ניתן היה להימנע מן הטלטול, ולעיתים אף מן הפעילות כולה. למשל: האם מותר ללכת לתפילה בבית הכנסת כשהמתפלל מוכרח לשאת עמו טלפון נייד. האם מותר לקחת ביד ציוד שניתן לתחבו בכיס. האם מותר לקחת ציוד מבצעי במהלך השבת, בעוד שניתן לעשות זאת במוצאי שבת. ועוד כהנה⁷.

ההיתר במקרים מעין אלה עשוי להתבסס על שלושה נימוקים:

³ ראה בעל המאור ביצה א. השגות הראב"ד שם וחיידושי הר"ן שבת קכג. וראה במאור השבת-מוקצה, אריכות רבה בעניין.

⁴ וראה מש"כ בזה בתחומין ז עמוד 178, שבת ומועד בצה"ל עמוד קלב, כחיצים ביד גיבור עמודים 35-37.

⁵ ויש להעיר מכאן על דברי שו"ת משיב מלחמה ב עמי נג-נה, שכתב שנשק לחייל איננו מוקצה משום שמלחמה הותרה בשבת. גם עיקר שיטתו בדין 'עד רדתה' צע"ג לסוברים שאפילו קרבנות בשבת הן דחוייה, וכ"ש מלחמה.

⁶ שהרי אפילו כשהתירו איסורי דרבנן במקום סכנת אבר - התירו לעשותם כדרכם בלי שינוי (שו"ע או"ח סימן שכח סעיף יז. וראה גם: הצבא כהלכה פרק יז הערה 37 ו39). ביאורו"ל סימן רע"א ד"ה 'מותר', משמע, שלא זו בלבד שאין חובה לבצע מלאכה דרבנן בשינוי, אלא שגם אין חובה לחפש דרך להימנע מעשייתה לגמרי. ברם, שמענו מכמה תלמידי חכמים, שכשאין בהילות יש לעשות בדרך היתר, אם אין בכך טורח גדול.

⁷ אסור לבצע בשבת פעולה האסורה מדאורייתא אם ניתן לדחותה למוצאי שבת - ראה משנ"ב סימן שכח מו. לגבי דחיית איסורי דרבנן למוצאי שבת, יש לשאול שאלת חכם, בהתאם למציאות הצבאית בשטח.

1. מדברי הפוסקים עולה, שטלטול שהותר לצורך מצווה – הותר ללא סייג⁸. כך, למשל, המוהל אינו חייב להניח את הסכין במקום המילה מערב שבת, וכמו כן נהגו שהאב נוטל את הסכין בידו ומוסרו למוהל, אף שניתן היה לוותר על פעולה זו. דוגמה נוספת: ביום טוב של סוכות אין ממעטים בנטילת הלולב, אלא מנענעים בהלל ובהושענות⁹.
- אם כך, נראה להקל גם בטלטול לצורך פיקוח נפש, ולקבוע שאין חובה להימנע ממנו אף אם המנעות זו אפשרית.
- אולם, שמעתי מרבתי לדחות את ההסבר הנ"ל, בטענה שפיקוח נפש דוחה שבת באקראי ובמקום הצורך, אך כוחו איננו שווה לכוחן של מצוות אשר חייבים לקיימן לכתחילה. לפיכך, גם אם לצורך אותן מצוות אין חובה למעט בטלטול, הרי שלצורך פיקוח נפש חובה למעט.
2. כידוע, כלי שמלאכתו לאיסור מותר בטלטול "לצורך גופו או מקומו". כלומר, מותר להשתמש בכלי שמלאכתו לאיסור לצורך מלאכה המותרת בשבת.
- הלכה זו מתאימה, לכאורה, גם למקרה שלנו. המטלטל חפץ לצורך פיקוח נפש מבצע, למעשה, טלטול לצורך גופו, דהיינו לצורך מלאכה המותרת בשבת. אשר על כן, גם אם מדובר על כלי שמלאכתו לאיסור - הטלטול מותר.
- ברם, הסבר זה קשה לאור שני הטעמים שהבאנו לעיל לאיסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור. כפי שכתבנו, האדם מקצה דעתו משימושים אסורים בכלי, ולכאורה בכלל זה גם משימושים אסורים המתבצעים לצורך פיקוח נפש¹¹. כמו כן, קיים חשש שמא יוסיף וישתמש בכלי לצורך מלאכות אסורות, אף שאין בהן פיקוח נפש.
- נראה שאף אם השימוש בכלי לצורך פיקוח נפש הוא בגדר 'הותרה' ולא בגדר 'דחיה' אין זה מבטל את הקצאת הכלי משימוש זהה לצורך איסור, ואינו בכלל צורך גופו.
3. בגמרא בשבת נאמר, שמותר לטלטל מדוכה, שהיא כלי שמלאכתו לאיסור, אם יש בה שום כתוש. הרשב"א שם כתב: "והיינו טעמא: משום דכיון דאין זו אסורה אלא מחמת מלאכה ועכשיו משמש היתר במלאכה, הרי מה שאוסרה הוא מתירה". מדוכה שהתירו לטלטלה כשיש בתוכה שום - פירש רשב"א בחידושו שהטעם הוא מפני שסיבת האיסור הפכה להיתר.
- אם כן גם כאן כשסיבת המוקצה - היינו השימוש האסור בחפץ - הפכה להיתר משום פיקוח נפש, יהיה לכאורה היתר לטלטל את הכלי.

⁸ בד"כ כשהתירו טלטול מוקצה משום 'כבוד הבריות' (שו"ע סימן שיב א) ומשום ביזוי מצווה (ראה תוס' שבת קיז. ד"ה 'מי דמי' בעניין טלטול פסח שנשחט בשבת, לא הצריכו שינוי [העירוני שתוספות לא איירי במוקצה גמור]).

⁹ ראה הערה 3 לעיל. ועיין רב פעלים א כד שכתב: "אפילו אם ישאר בידו כל היום לית לן בה, מאחר שיש קצת מצוה בזה, אך כל זה הוא אם נשאר בידו אחר טלטול ראשון שיצא בו ידי חובה, דאז חשיב הנטילה הזאת של כל היום גמר מצוה, אבל אם הניחו מידו אסור לטלטלו עוד, דהוי מעשה חדשה".

¹⁰ ניתן לדחות ראייה זו, ולפחות לדעת אותם פוסקים שסוברים שעיקר הנענוע הוא בשעה ההלל. עיין תוס' סוכה לו: ד"ה 'בהודו' וברא"ש, וכן בשו"ע או"ח סימן תרנב ג ובערוה"ש (הערת העורך).

¹¹ נראה, שזו דעת הגרש"ז אויערבך בספר ערכי רפואה, וכן הורו הגר"א נבנצל, הגר"ד ליאור, הגר"א וייס והגר"מ שטרנברג.

אמנם אין זה טלטול מחמה לצל, אך טלטול שאינו לצורך גוי"מ אסור בכל גווני, ראה משנ"ב סימן שיא טו.

אך יש לדחות, שאין מכאן ראייה שהחפץ עצמו משתנה בנסיבות אלו מאיסור להיתר, כי אפשר שדווקא מדוכה מותרת בטלטול כיוון שברגע זה היא מהווה בסיס לדבר של היתר.

אם כן, לפנינו שלוש סיבות להיתר, אך אף אחת מהן איננה הכרחית. אעפ"כ נראה שמי שיהיה חניף לטלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך פיקוח נפש, אינו חייב להשליכו מידו בתום השימוש. קביעה זו מבוססת על דברי אבן העזר (רסו יב) המחדש שאע"פ שהנוטל מוקצה גמור באיסור חייב להשליכו מידו, הנוטל כלי שמלאכתו לאיסור באיסור רשאי להמשיך את הטלטול. נימוקו הוא, שכפי שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו ומקומו, כך מותר להמשיך את טלטולו אף אם מלכתחילה נטלו באיסור. לכאורה, אם מותר להמשיך טלטול שראשיתו באיסור, קל וחומר שמותר להמשיך טלטול שראשיתו בצורך פיקוח נפש, כפי שכתבנו¹².

ג. טלטול מוקצה לאחר פעילות מבצעית

הבית יוסף (יו"ד רסו) מביא את דברי רבינו ירוחם בשם הרמב"ן, שהתיר להחזיר את הסכין למקומו לאחר המילה: "דמאחר שטלטל הכלי בהיתר מחזירו לאיזה מקום שירצה אע"פ שאין לו תינוק אחר למול"¹³.

הפוסקים הציעו ארבעה נימוקים להיתר שחידש רבינו ירוחם:

1. הרמ"א (רסו ב) כתב: "...דהא לא הוקצה בין השמשות מאחר והיה צריך לו באותו שבת". כלומר, חפץ שהשימוש בו מותר כלל לא מוגדר כמוקצה.

יש להסתפק האם היתרו של הרמ"א הוא דין בהלכות מילה, או שמא דין בהלכות מוקצה. ניתן לפרש שהרמ"א מחדש שאם יש מילה בשבת הרי שהסכין הוא כלי שמלאכתו להיתר כי מהות המילה בשבת הוא היתר גמור, ולא כלי שמלאכתו לאיסור, וממילא אין כל איסור בטלטולו¹⁴. לחילופין, ניתן לפרש שהרמ"א מחדש חידוש עקרוני יותר בדיני מוקצה, ולפיו אדם נותן דעתו על כל חפץ שניתן להשתמש בו בשבת, וממילא חפץ זה איננו מוקצה¹⁵. להלן נראה, ששתי ההבנות הללו עשויות להשפיע על הנידון דיין.

הט"ז הקשה על דברי הרמ"א מהלכה מפורשת בהלכות יום טוב, שקובעת שכלי אוכל מסוימים (עלי¹⁶, שיפוד) שהשימוש בהם מותר לצורך אכילה, אסורים הם בטלטול שלא לצורך. אמנם, יש ליישב שהכלים שעליהם מדבר הט"ז הותרו לשימוש שאיננו שימוש הרגיל (כך, למשל, הותר העלי לחיתוך בשר רגיל, אך לא לטחינה גמורה) ואילו הרמ"א עוסק בסכין מילה שהותר למלאכתו הרגילה, ואפשר שבמקרה כזה אכן פקעה ממנו תורת מוקצה¹⁷.

¹² אמנם, יש לציין שהמשנ"ב סימן שח ס"ק יג לא פסק כאבן העזר.

¹³ המהרי"ל חלק על דברי רבינו ירוחם - עיין בדרכי משה שם, ובביאור הגר"א סימן רסו ס"ק ג, שהביא ראיות לדברי המהרי"ל.

¹⁴ כך הבינו כמה אחרונים, כמובא בלוית חן על סימן שי.

¹⁵ כך הבין הט"ז בדברי הרמ"א.

¹⁶ דברי הט"ז מבוססים על שיטת התוספות (ביצה יא). שסבורים שעלי הוא "מוקצה מחמת חסרון כיס".

¹⁷ נראה, שזו כוונת הש"ך בנקודת הכסף שם, ביישבו את דברי הרמ"א. אמנם, בילקוט יוסף (שבת חלק ב עמוד של) באר את הש"ך אחרת.

- קושייה נוספת שהקשו על הרמ"א¹⁸ היא מדוע לא נאמר שסכין לאחר המילה מוגדר כשבר כלי, דהיינו ככלי שראוי היה לשימוש, וכעת שוב אין אפשרות להשתמש בו. ביישוב קושייה זו נראה לומר, ששבר כלי נוצר אך ורק כתוצאה משינוי חיצוני שעובר על גוף החפץ. בנידון דידן, החפץ עצמו לא השתנה, אלא שישנו איסור שרובץ עליו. לדעת הרמ"א, איסור זה לא הופך את הסכין למוקצה¹⁹.
- הנודע ביהודה (יו"ד תניינא קסב) הציע יישוב אחר לקושייה זו. לדבריו, שברי כלים אסורים משום שהם "מוקצה מחמת גופו", וסוג זה של מוקצה חל גם באמצע השבת. ברם, הגדרת כלי שמלאכתו לאיסור היא הגדרה גורפת, שאיננה משתנה באמצע השבת. לשון אחרת, אם בתחילת השבת הכלי שימש להיתר, הרי שהגדרתו ההלכתית היא ככלי היתר, ושוב אין לאוסרו²⁰.
2. הט"ז (שם ס"ק א) מבאר, שמעיקר הדין טלטול הסכין אסור משום מוקצה, אלא שחכמים התירו את הטלטול מחשש שמא המוהלים לא ירצו לאבד את סכיניהם, ולא ימולו²¹.
3. המג"א (שם שלא ו) כתב, שמותר להמשיך ולטלטל את הסכין רק כל עוד הוא בידו. המג"א סבור, שהיתר זה להמשיך טלטול קיים בכל מוקצה, ולאו דווקא בנידון דידן. להלכה, פוסקים רבים חלקו על המג"א, אך בעניין סכין מילה פסק הביאווה"ל (רסו יב) כמותו.
4. בשו"ת רב פעלים (ג או"ח יח) כתב: "נראה דטעמא דרבינו ירוחם הוא מדין הואיל ואשתרי אשתרי... דאשתרי לטלטל האיזמל לצורך, אשתרי לטלטלו גם לאחר שגמר המצווה להוליכו למקום שירצה כל זמן היותו בידו²²... ומזה יש ללמוד לדין האזמל נמי, דגם אם נפל האזמל מידו נמי שרי ליקח אותו מן הארץ ולהוליכו למקום שירצה".
- לא ברור מדברי הרב פעלים האם: "הואיל ואשתרי אשתרי" היינו הואיל והמילה הותרה, הותר גם הטלטול לצרכה, או שמא הואיל והטלטול קודם המילה הותר,

¹⁸ נראה שזו קושיית המג"א סימן שלא ו.

¹⁹ המנחת שבת (פ"ח טז) הבין את דברי הרמ"א בדרך זו, ועל כן כתב שאם חולה היה זקוק לתרופה מסוימת, וכעת הוא בריא, מותר לטלטל את התרופה, ואין בה איסור מוקצה.

²⁰ וזו לשון הנודע ביהודה: "יש לומר שהמהרש"ל לא אמר אין מוקצה לחצי שבת אלא בדבר שיש תורת כלי עליו אלא שמלאכתו לאיסור או שיש בו חסרון כיס - בהא אמרינן אין מוקצה לחצי שבת. אבל דבר דלא חזי עתה כלל לשום דבר ואינו לא אוכל ולא כלי פשיטא שאסור לטלטלו. ותדע שהרי בפרק אין צדין דבעי יש מוקצה לחצי שבת קאמר כגון דאיחזי ואידחי והדר איחזי, הרי דעכ"פ בשעה שאידחי קודם שהדר איחזי ודאי אסור והיינו משום דבשעה שאידחו אין עליהם תורת אוכל ואסור לטלטלם".

²¹ חשוב לציין, שההיתר של "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא" הוא רק כשאין דרך היתר לצמצם את האיסור, כפי שכתב המשנ"ב תצו נא. תקכו לה. ואכן, הט"ז מכריע להלכה שמותר להמשיך ולטלטל את הסכין רק כדי להצניעו בחדר המילה או במקום שמור אחר, אך אין לטלטלו למקומות נוספים.

הט"ז משתמש ביסוד: "התירו סופן משום תחילתן", דהיינו התירו לטלטל את הסכין (סופן), כדי שהמילה לא תתבטל (תחילתן).

הגר"א חולק על הט"ז, ולשיטתו התירו סופם משום תחילתן שייך רק בדיני שמחת יו"ט, אך לא בדיני מילה. נראה שבעניין ציוד צבאי גם לדעת הגר"א יש להקל, שהרי מצינו קולא כעין זו (נמצאת מכשילן לעתיד לבוא) בדיני פיקוח נפש. אך יעויין בשו"ת הר צבי ב י, שלא קיבל זאת, וטען שאין דין של 'התירו סופן משום תחילתן' ביוצאים להציל.

²² ועיין בייע אומר חלק ט לא שתמה על זה, ויש ליישב, ועיין משיב דבר א לו שחולק על היתר זה.

הותר גם הטלטול לאחר המילה. כך או כך, הרב פעלים מתיר את הטלטול בצורה גורפת, ועם זאת, לא מפקיע לחלוטין שם מוקצה מסכין המילה.
החם הנלגטון, ונבחן איזה מהנימוקים עשוי להתיר טלטול של חפצים לאחר פעילות מבצעית:

1. אם נפרש שדברי הרמ"א מבוססים על כך שמילה הותרה בשבת, יש להחמיר יותר בנידון שלנו, משום שפיקוח נפש הוא בגדר 'דחוייה', ולא 'הותרה'. יתירה מזאת, גם הסוברים ששבת הותרה אצל פיקוח נפש²³, מודים ששבת לא הותרה בספק פיקוח נפש, ובצבא שכיחים יותר מקרים של ספק פיקוח נפש²⁴. עם זאת, אם נבסס את דברי הרמ"א על כך שסכין שעומדים להשתמש בו כלל לא מוגדר כמוקצה, יש מקום להתיר גם בנידון שלנו, ולקבוע שהכלים המסייעים לפיקוח נפש אינם מוקצים, ודוחק לומר שהידיעה על צורך פיקוח נפש מע"ש גרעה מהידיעה על מילה בשבת.
- אמנם, הסבר זה מתאים רק לכלים שוודאי ישתמשו בהם בשבת. נראה, שאם ישנו ספק האם ישתמשו בכלי אין להתיר, משום ששימושו המרכזי של הכלי הוא השימוש האסור, ועל כן לא פקעה תורת מוקצה מהכלי (מעין הדין של שיפוד ועלי שאסורים בטלטול, אע"פ שיש אפשרות מסוימת להשתמש בהם). למעשה, שמעתי מהגר"ד ליאור ומת"ח נוספים שסברת הרמ"א אינה שייכת בציד צבאי. אולם, בספר "חוט השני" (לגר"נ קרליץ) כתב, שעל פי הרמ"א מכשור רפואי הנחוץ לחולים בשבת איננו מוקצה.
2. אם נקבל את דרכו של שו"ת רב פעלים נמצא כי החזרת הציוד מותרת, אך מאידך, אין היתר לטלטל ציוד צבאי בחינם, וכן אין לקחת טלפון לתפילה כי עדיין לא אישתרי טלטול כל עוד לא הוכרח לקחתו לצורך פיקוח נפש, ומוטב שלא ייצא מביתו ולא יצטרך לטלטל את הטלפון²⁵.
- וכן אם נלך בדרכו של המג"א יצומצם מאד היתר החזרת ציוד צבאי מפעילות, ולכל היותר יותר להניחו ציוד בחגור מיד בסיום הפעילות ולהמשיך לטלטלו. הארכנו בזה במקום אחר, אבל ברור שכפתרון מערכתי לא נוכל להסתפק בהיתר זה.
- דרכו של הט"ז להתיר משום 'מכשילן לעתיד לבוא' מרווחת יותר, אך היתר טלטול ציוד צבאי הוא מטעם זה יש לצמצמו ביותר, וכאשר ניתן להשאיר פנס וכד' בעמדת שמירה או בפעילות המסתיימת סמוך לצאת השבת או בצידודים שאינם יקרים לא יהיה היתר בזה. כמו כן אין זה אלא היתר בדיעבד לחייל בשטח ואינו מבטל את חובת הצבא להיערך לצמצום טלטולים מעין אלו.
3. עוד נראה שציוד שלא נועד במהותו לפיקוח נפש (כגון: עט, פנס) ומיועד לפע"מ רק כעת, חמור מסכין מילה שעיקר שימושו למילה והיא המותרת בשבת. זאת מכיוון שסכין מילה אינו מוקצה מטעם שאין מלאכת סכין המילה לאיסור כי מילה דוחה שבת, ורק

²³ עוד נראה, ש"הותרה" דפיקוח נפש חמורה יותר מ"הותרה" דמילה, משום שבפיקוח נפש ניתן לחלל שבת רק אם אין אפשרות אחרת להצלת הנפש, ואילו המילה מתבצעת לכתחילה בשבת, משום שכך מצוותה.

²⁴ הארכנו במקום אחר לבאר, שספק פיקוח נפש הוא הן כאשר ישנו ספק סכנה, והן כאשר ישנה סכנה ודאית, וספק האם פעולה מסוימת תמנע אותה.

²⁵ אע"פ כן שמעתי מהגר"מ אליהו שליט"א להקל בטלטול כלי מוקצה בצבא ע"פ הרב פעלים, וצ"ע [ובהזדמנות אחרת שמעתי ממנו שטלטול בחינם אסור, אך אי"צ לצמצם הליכתו למניעת טלטול מוקצה].

בשבת שבה אין היתר שימוש בסכין הרי הוא מוקצה, וכשיש מילה אין שייכות מוקצה בסכין, אך עט וכד' הוא מוקצה בעצם כי עיקרו מיועד לכתיבת היתר, ומה שצריך לכתוב בו בשבת אינו מבטל ממנו את המוקצה.²⁶

אך שמעתי מהגר"א נבצל שי"ל שבשבת זו העט מיועד למלאכת היתר, וע"כ אין לחלק בין ציוד צבאי לסכין מילה מטעם זה. סברתו של הגר"א נבצל נראה דמכיוון שאיסור טלטול העט נובע מהאיסור לכתוב, א"כ כאשר בטל איסור הכתיבה בטל המוקצה.²⁷

והנה הגר"ז והמשנ"ב (רעט טז) כתבו בפשטות שנה שהדליקו לצורך חולה מע"ש והותר טלטולו מדין פיקוי"נ בביה"ש אכתי הוי כלי שמלאכתו לאיסור לכל השבת, ומשמע שלא בטל כאן איסור הטלטול, וי"ל דזה ע"פ מה שכתבנו שהנה לא הותר להדליקו בשבת לחולה אם דלק מבע"י ורק טלטולו הותר וגם מטעם שהיתר פיקוי"נ גרע מהיתר מילה, וכן יש לבאר מטעם שנה במהותו לא מיועד לחולה (ומיהו אינו ראיה ברורה לחלק כי יתכן והמשנ"ב החמיר שלא ע"פ סברת הרמ"א הנ"ל).

מאידך גיסא, ציוד שמשמשים בו בשבת פעמים רבות (כגון: עט בחמ"ל, פנס במחסום) יש לומר דאף לחולקים על הרמ"א אינו מוקצה כי אינו מופקע משימוש ברוב השבת ואינו כסכין מילה ששימושה רק באקראי. כעין סברה זו כתב החזו"א (מג ז) "איזמל לא מיקרי כלי עומד למילה ... שאין הזדמנות מלאכתו מצויה כלל", ומשמע שאם יש בו שימוש רב אין כאן איסור כלל.

ולכאורה בט"ז (דלעיל) מוכח לא כך שכתב שאסור לטלטל שופר לאחר התקיעות כי אסור לתקוע באותה שעה. נראה דלא פליגי כי כלי שרב בו השימוש להיתר אמנם אינו מוקצה מחמת חסרון כיס, אך אכתי מיקרי כלי-שמלאכתו-לאיסור כי כעת אסור להשתמש בו. ראיתי מובא טעם נוסף להתיר טלטול ציוד צבאי יותר מאשר בסכין מילה מדין עד רדתה, אך תמוה מאד לומר שעד רדתה מתיר יותר מאשר מילה שעיקר מצוותה בשבת, וכ"ש לסוברים שאף קרבנות בשבת הוי דחוייה.

עוד ראיתי מי שכתב שציוד צבאי שנועד לפעילות גם בבין השמשות קיל טפי מסכין שאיתקצאי ביה"ש, ואינו נראה כלל כי אם בטל איסור המוקצה מדבר המיועד לשימוש בשבת לא חייל עליה איסור גם בביה"ש, וכן מפורש בט"ז לא כביאור זה שכתב שעלי ושפוד הוו מוקצה ביו"ט אף שבביה"ש מותר להשתמש בהם לצורך יו"ט. (ועיין גם במשנ"ב רעט טז).

ונראה לחדש טעם נוסף להתיר בזה מטעם 'מכשירי מצוה'. הנה במשנה בסוכה (מב). אמרינן "מקבלת אשה מיד בנה ומיד בעלה ומחזרת למים בשבת", והיינו שהתירו להחזיר את הלולב למים כשנטלוהו בשבת. חזינן שמותר להחזיר לולב למים בשבת, ומצאתי בשו"ת יביע אומר (חלק א או"ח סימן לט טז) שבאר שהחזרת לולב למים חשיבא מכשירי מצוה (וראה כע"ז בפמ"ג שלא ה. וצ"ע בכוונתו). כך גם כאן נראה שתפקודו התקין של הצבא מחייב החזרת ציוד למקומו ללא חשבונות מיוחדים.

²⁶ ובזה מתורצת קושיית המג"א סימן שלא ו על הרמ"א מטלטול כלי הקבורה כי שם יש להם שימושים נוספים ולא בטל מהם המוקצה. וביתר ביאור י"ל שמילה בעצמותה מותרת בשבת והוי 'חפצא' של היתר, ומה שהוא מוקצה הוא כי לגברא' אין היתר שימוש בהם, משא"כ כלי קבורה שאינם מיועדים במהותם למלאכת היתר. וראה במחה"ש (סימן תקכו ד) תירוץ נוסף.

²⁷ סברה דומה כתב הפמ"ג שתפילין בשבת אינם כלי 'שמלאכתו' לאיסור, כיוון שאפשר להניחם לשמירה, ולכא' תמוה כי עיקר השימוש בתפילין הוא למצוותם, וצ"ל שההנחה עצמה בשבת חייל עליה היתר לשמירה ולא חשיב כמיועד להנחת תפילין האסורה בשבת.

אך קשה לסמוך על היתר זה כי בלולב לדעת רש"י (סוכה שם) אין איסור מוקצה כלל כי הרי הוא כלי גמור בסוכות, וכן בשו"ת משיב דבר (א לו) ושבת הלוי (חלק ג ל) בארו את ההיתר שם בכיוון אחר.

ד. טלטול מוקצה לקראת פעילות מבצעית

עד עתה ביארנו את דין טלטול הציוד לאחר הפעילות ותוך כדי הפעילות, אך יש צד נוסף להתיר טלטול ציוד מבצעי כל עוד יתכן וישתמשו בו יותר בשבת, ולומר שאינו מוקצה כלל. מקור לכך יש בדין טלטול כלי קבורה ביו"ט שני של גלויות שמוותר לקבור מת כי 'כחול שוויהו רבני', ונשאל הרמב"ן: האם מותר להחזיר את כלי הקבורה לאחר הקבורה? והשיב (הו"ד בב"י או"ח תקכו, וכן נפסק בשו"ע ונו"כ):

"כלי הקבורה שהוליכו עמהם מותרים להחזיר אותן למקומן מאחר שמלאכתן להיתר ושמה יצטרך להם למת אחר בו ביום".

מדברים אלו מוכח שכלי קבורה נחשבים לכלי-שמלאכתו-לאיסור שהרי אסור לחפור, אך בגלל שיתכן וישתמשו בהם שנית בו ביום הוּוּ מלאכתן להיתר.

מכאן קשה על הסוברים שסכין מילה אחר המילה היא מוקצה כי מפורש שכלי הקבורה אינם מוקצה, ושמענו בכך תשובות שונות.

1. סכין מילה היא מוקצה רק לאחר המילה כי אינה מיועדת לשימוש, אך כל עוד יתכן וישתמשו בה אינה מוקצה, וכך גם כלי הקבורה אינם מוקצה בגלל שעתידים להשתמש בהם.

נראה שזו כוונת המג"א (שלא ו) שהקשה על מה שהרמ"א סובר שאין מוקצה בסכין מילה אחרי המילה, ומשמע מדבריו שלפני המילה אין איסור טלטול כלל בסכין. נראה שבאור זה במג"א שנוי במח' האחרונים, ראה מחצית השקל תקכו, יד שמשמע כדברינו, ולעומת זאת, מדברי הגר"ז (שלא י) קצת משמע שגם לפני המילה אין לטלטל את סכין המילה למג"א²⁸. אמנם הטי"ז והגר"א ודאי לא כך יבארו דין זה כי מפורש בדבריהם לאסור טלטול סכין מילה גם קודם המילה.

2. סכין מילה הוּוּ מוקצה מחמת חסרון כיס ומקפידים עליו חוץ לשעת המילה, וע"כ הוּוּ מוקצה משא"כ כלי קבורה שהם רק כלי שמלאכתו לאיסור וכשהותר האיסור הוּוּ מלאכתם להיתר. סברה זו הובאה בשואל ומשיב (תליתאה ב קנה) להבדיל בין שופר לבין סכין מילה, ויש לבאר כך ג"כ הכא (ויתכן ואף לשיטת הטי"ז האוסר טלטול שופר אחר התקיעות לאוסרים לתקוע בו יש לבאר כך, כי משמע בטי"ז שבשופר קודם התקיעות אין איסור כלל).

3. מילה בשבת הוּוּ דיחוי דסו"ס הוּוּ שבת, משא"כ קבורה ביו"ט שני שיכחול שוויהו רבני', ובפרט שמסתבר שחכמים לא אסרו כלל את כל צרכי הקבורה ובכלל זה החזרת הכלים.

4. מילה בשבת היא חד פעמית, ואילו כלי קבורה השתמשו בהם קודם ומיועדים להשתמש בהם פעם נוספת והוּוּ ככלי ששימושו תדיר ולא שייך בו מוקצה כלל.

היתר זה ביחס לציוד צבאי תלוי בביאורים השונים. אם נחלק בין 'דחוייה' ל'הותרה' ממילא גם ציוד צבאי אסור לטלטלו, ואם נחלק בין שימוש תדיר לשימוש ארעי יש לחלק בין המצבים השונים בצבא, ואם נחלק בין כלי-שמלאכתו-לאיסור למוקצה מחמת ח"כ יש להתיר ציוד פשוט ולא ציוד יקר ערך.

²⁸ ועיין גם במג"א שלא ו, ובחכמת שלמה שם. וראה מג"א תקכח כח.

אך אם נאמר כמג"א יש בכך היתר מרווח לטלטול, אך רק כאשר יודע בוודאות שישתמש בצידוד כי כלי קבורה אינם מוקצה רק כאשר השתמשו בהם כבר.

לדינא, הגר"ש אלישיב (שבת ומועד בצה"ל עמוד קלב) נוטה לסמוך על היתר זה בטלטול נשק כאשר הסבירות לשימוש בו גבוהה (וכע"ז כתב לנו הגר"ד ליאור אם כי לכתחילה מורה הוא לצמצם בטלטול שלא לצורך), והגר"א נבנצל סובר שכל עוד מקובל לשמור על רמת כוונות כזו וצופים שיש סיכוי סביר לשימוש בחפץ מותר. לעומת זאת, הגר"י נויבירט סובר שאין ללמוד מדין כלי הקבורה כלל, וכן שמעתי מרבותי.

יש להעיר כי כלי קבורה בד"כ אינם מעדרים רגילים המשמשים לחקלאות (עיין רמ"א יו"ד שסד א), ואין ללמוד משם להיתר על ציודים כדוגמת: עט ופנס וכד', ויתכן וזו דעת הגר"ש? אויערבך שסובר שעט לרופא הרי הוא מוקצה ואוסר לטלטלו בכיסו מעבר לנצרך לפיקו"נ.

והגר"א נבנצל כתב שהיות ולשבת זו מתכוון להשתמש בהם להיתר מותר. והגר"ד ליאור כתב שיש להקל שלא להחשיב כלי שמלאכתו לאיסור ע"פ רוב תשמישו אלא גם ע"פ שימוש מועט שבו, וכסברת הביאווה"ל (שח ג). ולכאוי יש לחלק כי טלפון נייד לא נועד לפיקו"נ כלל אלא רק במקרה משתמשים בו לכך].

ה. היתר החזרת ציוד צבאי מדין פיקוח נפש

בגמרא (עירובין מה.) מובאת ברייתא:

"דתניא: בראשונה היו מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהן אויבים ורדפו אחריהם, ונכנסו ליטול כלי זיינן, ונכנסו אויבים אחריהן. דחקו זה את זה, והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיינן".

רבינו יהונתן מבאר, שמחמת אותו מעשה התירו לחוזרים מן הקרב לעבור אף על איסורי תורה כגון הכנסה מרשות הרבים לרשות היחיד או העברת ד' אמות ברשות הרבים.²⁹ פוסקי דורנו הציעו נימוקים שונים להיתר זה:

1. הגר"י קרליץ (בספר חוט השני) והגר"ש ואזנר בשבט הלוי הסבירו, שעילת ההיתר היא שלא יכשלו לעתיד לבוא. לדבריהם, עילה זו מתירה לחזור מפעילות מבצעית בשבת. אמנם, אם בפועל אין מציאות אשר בה המצילים ייכשלו לעתיד לבוא, כגון אם מדובר על חיילים שיצאו לפעילות הבאה בין אם ירצו בכך ובין אם לאו, אין להתיר להם ללכת יותר מאלפיים אמה.³⁰

[צ"ע כי פשטות הגמרא שהתירו לחזור רק אלפים אמה, ובתוך אלפים אמה לטלטל את הנשק, ולא מצינו היתר לחזור יותר מאלפיים אמה, ואם מטעם מכשילן לעתיד לבוא מדוע לא התירו לכל לוחם לחזור לביתו].

²⁹ אמנם, עיין בספר שבת ומועד בצה"ל עמוד מה, שטען שהחוזרים מן המערכה יגררו למצב של פיקוח נפש אם לא יקחו עימם את נשקיהם, וזו הסיבה שהדבר מותר. כלומר, ייתכן שחזרת הלוחמים אסורה מדרבנן, אך אם בפועל הם חוזרים, בנשיאת הנשק אין איסור תורה כלל, שהרי זה פיקוח נפש. לכאורה, דבריו צריכים עיון משום שגם לפני התקנה התירו ללוחמים להחזיר את כלי הנשק לבית הסמוך לחומה ולעבור בכך על איסור תורה, אף שלא היה בכך צורך דחוף של פיקוח נפש. ממילא, מסתבר לומר שאין בסוגייה זו כל ראייה להיתר איסורי תורה מפני החשש שייכשלו בעתיד, ולפנינו תקנה עצמאית המתירה ללוחמים לשוב למקומם עם נשקיהם. ועיין באג"מ או"ח ד פ. שעמד על הבנה זו.

³⁰ וכעין זה כתב גם בשבת ומועד בצה"ל עמוד מז בשם הגריש"א.

2. בשו"ת משיב מלחמה הסביר, שהגמרא התירה לחלל שבת כדי לשמור על רמת כוונות גבוהה. על פי דרך זו, התיר הרב גורן להפעיל בשבת מערכות שונות שתפקידן לשמור על רמת הכוונות (קיימות בעיקר בחיל האוויר), אף שאין איום ביטחוני ספציפי.

3. יש שטענו, וכן משמע באג"מ (או"ח ד פ) שלפנינו תקנה נקודתית, שתפקידה למנוע הזנחת נשק בשטח. כלומר, אם לא נתיר לחייל לשוב למקומו עם נשקו הוא יפקיר את הנשק בשטח, וממילא יבוא לידי סכנה בהליכה כשאיננו חמוש.

על פי שני ההסברים הראשונים, אין היתר גורף להחזיר ציוד מהשטח, אלא שיש לוודא שהחיילים יסכימו לצאת לפעילות הבאה, וכן ישמרו על רמת כוונות גבוהה. אולם, על פי ההסבר השלישי, ישנה דרישה מפורשת להחזיר את הנשק למקומו, ודרישה זו עשויה להפקיע לחלוטין את איסור מוקצה. אמנם, נראה שגם על פי הגישות האחרות, במקומות שבהם הותר להחזיר ציוד, ואין לחוש לאיסורים חמורים של הכנסה מרשות לרשות או העברת ד' אמות ברשות הרבים, אין לחוש גם לאיסור מוקצה.

ובכן, נראה שטלטול ציוד צבאי לאחר השימוש בו קל יותר מטלטול חפצים אחרים לאחר השימוש בהם, כגון סכין של מילה לאחר המילה. אלא, שכאן יש לשאול שלוש שאלות יסודיות ביחס להיקפו של היתר החזרת הציוד:

1. מהי "יציאה להציל", שמתירה החזרת כלי זין?
2. מהם כלי הזין שאותם מותר להחזיר?
3. האם ההיתר להחזיר כלי זין קובע שגם אם החייל נשאר בשטח מותר לו לטלטל את אותם כלים?

ביחס לשאלה הראשונה, נראה שהתירו רק ביוצא למשימה דחופה, והיוצא לשמור בעמדת שמירה איננו יוצא להציל. יתירה מזאת, אם קיימת באזור כיתת כוונות הרי שהיא זו שתפעל במקרה של תקיפת מחבלים, ועל כן לא קיים חשש "מעשה שהיה".

ביחס לשאלה השנייה, נראה להתיר כלי זין, וכמו כן כל ציוד שחסרונו יפגע בלחימה. אין בכלל זה היתר טלטול לחפצים אחרים כגון פנס בשעות היום וכדו'. אמנם, הגר"א נבנצל הורה, שההיתר נוגע לכל הציוד הצבאי המשמש את הפעילות הצבאית, אשר אין בו איסור מוקצה עד לחזרה לבסיס.

ונלע"ד להרחיב את ההיתר להחזרת ציוד צבאי מעבר למה שכתבנו. החזרת ציוד צבאי בסיום פעילות היא צורך מצרכי הלחימה, ויש לדמותה לטלטול סכין מילה לצורך המילה עצמו כי אין המלחמה באויב בנויה על אירועים פרטיים אלא המלחמה היא דבר מתמיד העומד בפנינו. סברה זו נראית מחודשת, אך היא סברה הכרחית בניהול המערכת הצבאית, שלא יכולה לדרוש מכל חייל להחזיק את חפצי המוקצה בידו, ולא להניחם עד לחזרתו לבסיס. אמנם, אע"פ שההיתר הכרחי, קשה לסמוך רק עליו, ופעמים רבות ניתן למצוא פתרונות נקודתיים למניעת הצורך בטלטול הציוד והחזרתו. שאלתי כמה ת"ח על סברה זו יש שקיבלוה לחלוטין, ויש שאמרו שאין בה ממש.

בספר 'דיני צבא ומלחמה' (סעיף 248) כתב: "נשיאת חפצים בדרך אל המארב וממנו תהיה לפי ההוראות המבצעיות. אין לדקדק כאן בדיני שבת". מתלמידיו של הרב מן ההר שמעתי, שהיתר זה מבוסס על סוגיית חזרה בשבת, אשר לדעתו מתירה את החזרת כל

הציוד³¹. אמנם, נראה ברור שכל ציוד שניתן לשומרו בשטח אין היתר להחזירו, כמבואר לעיל.

סיכום

בארנו שאיסור מוקצה לא בטל מציוד צבאי לאחר הפעילות לרוב הפוסקים, ויתכן וכאן אף הרמ"א יודה לזה.

עם זאת ציוד צבאי מוקצה מחמת ח"כ ששימושו רב בשבת דינו רק ככלי-שמלאכתו-לאיסור שמותר בטלטול לצורך גופו ומקומו.

לפני הפעילות בכלי שרוב שימושו מבצעי יש להקל שאינו מוקצה, אך לכתחילה אין לטלטלו אלא בתוך כלי שיש בו היתר, ובכלי ששימושו הצבאי הוא מקרי ההיתר מחודש יותר.

כל עוד יש אפשרות סבירה שיצטרכו להשתמש בשבת בציוד אין להימנע מטלטולו ואי"צ לצמצם בכך כי הכל ממכשירי המצוה, אך אם אין הכרח להתחיל ולטלטלו יש להחמיר שלא להתחיל לקחתו בידו, אך מותר מע"ש להניחו בכיס ובאפוד וכד'.

החזרת הציוד מותרת רק כאשר אין אפשרות לשמור עליו במקום קרוב יותר, ובנשק ואמל"ח מותר להחזירם כדרכו. כל עוד המוקצה ביד או בחגור מותר להחזירו, ואין לטלטלו מעבר למקום אליו נצרכים להחזירו.

יש להקל לטלטל ציוד צבאי בתוך כלי שיש בו היתר בכל מקרה.

³¹ העידו בפני, שכמה פעמים התיר מטעם זה הרב מן ההר נסיעות בשבת, אם כי בסוף ימיו הסתייג מכך.